

STAN I PRZYCZYNY ODŁOGOWANIA ZIEMI ROLNICZEJ W GOSPODARSTWACH INDYWIDUALNYCH (NA PRZYKŁADZIE TRZECH GMIN)

Ludwik Wicki

Katedra Ekonomiki i Organizacji Gospodarstw Rolniczych
Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie
Kierownik: prof. dr hab. Andrzej Bernacki

S y n o p s i s: W pracy przedstawiono stan odłogowania ziemi w gospodarstwach indywidualnych w trzech gminach. Podjęto też próbę określenia przyczyn powstawania odłogów. Dla oceny racjonalności podejmowanych przez rolników decyzji sporządzono kalkulację opłacalności uprawy gleb najczęściej odłogowanych.

WSTĘP

Zmiany ekonomicznych warunków, zapoczątkowane przemianami ustrojowymi w 1990 r., zmuszają rolników do podejmowania działań przystosowawczych. Powinny one sprzyjać utrzymaniu opłacalności gospodarowania przy zmniejszającej się dochodowości produkcji rolniczej. Jednym z bardziej drastycznych przykładów zachowań rolników, obok zmniejszania poziomu intensywności i zmian kierunku produkcji, jest pozostawianie ziemi bez uprawy, czyli jej odłogowanie. W poprzednim systemie gospodarczym polityka rolna przeciwdziałała powiększaniu się obszaru ziemi bez uprawy. Było to związane z ciągłym niedoborem żywności w Polsce. Od czasu wprowadzenia zasad gospodarki rynkowej sytuacja w tym względzie znacznie się zmieniła. Na polskim rynku, podobnie jak w krajach zachodnich, obserwuje się nadwyżki produktów rolnych. Spadek opłacalności produkcji powoduje ograniczanie produkcji rolnej, szczególnie na glebach słabych. Zwiększa się więc obszar gruntów odłogowanych.

Celem badań było rozpoznanie skali odłogowania gruntów oraz ich przyczyn w nowych warunkach ekonomicznych. Na zakres studiów wpłynął pilotażowy charakter badań. Do badań, w sposób celowy, wybrano trzy gminy różniące się warunkami gospodarowania, jakością gleb, przeciętną wielkością gospodarstwa, chłonnością rynku pracy oraz poziomem uprzemysłowienia i urbanizacji.

POWIERZCHNIA ODŁOGÓW W POLSCE I W WYBRANYCH KRAJACH EWG

Zakres odłogowania nie był i nadal nie jest dokładnie znany. Dotychczasowe dane pozwalają sądzić, że problem odłogowania ziemi miał w Polsce niewielkie znaczenie. Według danych GUS w 1985 r. powierzchnia odłogów wynosiła 22 tys. ha (0,1% powierzchni UR), a w 1989 r. wzrosła do 100 tys. ha, co stanowiło ok. 0,5% ogólnej powierzchni użytków rolnych w kraju. W tym samym roku inspekcja NIK ujawniła, że szacunki GUS są zaniżone, a faktyczna powierzchnia odłogów jest większa i wynosi w skali kraju ok. 500 tys. ha, czyli ponad 2,5% powierzchni użytkowanej rolniczo [2]. Najwyższy odsetek odłogów stwierdzono wówczas wśród gruntów będących w administracji PFZ (10% ziemi). Najczęściej odłogowane były gleby najłabsze, grunty klasy VI były odłogowane aż w 65% [6]. W gospodarce uspołecznionej w 1989 r. odłogi zajmowały 4,5%, a w indywidualnej 1,5% powierzchni użytków rolnych. W latach następnych powierzchnia odłogów wzrosła zwłaszcza w sektorze uspołecznionym rolnictwa, w którym wiele gospodarstw upadło, a ich ziemia nie była uprawiana. Według CUP w 1992 r. było w kraju 812 tys. ha odłogów, to jest 4,5% ogólnej powierzchni użytków rolnych, z czego większość, prawie 580 tys. ha, przypadało na sektor uspołeczniony rolnictwa [7]. Przede wszystkim były to ziemie nie przyjęte do zasobu Agencji Własności Rolnej Skarbu Państwa. Ponadto odłogowano 1,3% gruntów przejętych przez Agencję [8].

W krajach Europy Zachodniej występowanie odłogów jest zjawiskiem powszechnym. Znajdują się one najczęściej i w największej skali w rejonach niekorzystnych dla rozwoju rolnictwa oraz w rejonach gdzie rozwijający się przemysł stwarza miejsca pracy dla rolników poszukujących dodatkowego źródła dochodu. W 1989 r. odłogi stanowiły: w Niemczech ok. 5% UR [3], w Wielkiej Brytanii prawie 10%, we Włoszech 6%, we Francji w różnych regionach od 3% do 20%. Odłogi nie występowały jedynie w Belgii i w Holandii. W niektórych krajach Europy Zachodniej były regiony, w których odłogi stanowiły ponad połowę ogólnej powierzchni użytków rolnych (powiat Zellerfeld w Dolnej Saksonii, Dilkreis w Hesji) [1].

W ramach EWG utworzono specjalny program pomocy regionom upośledzonym pod względem warunków dla rozwoju rolnictwa. Miał on na celu zahamowanie procesu wyludniania się i degradacji okolic o słabych warunkach dla produkcji rolniczej. Najczęstszą formą pomocy były dopłaty do 1 ha upraw lub do 1 sztuki pogłowia. Poza tym rządy subwencjonowały rozwój infrastruktury rolniczej, turystycznej oraz zalesianie gruntów porzuconych przez rolników, aby uchronić te tereny przed wyludnieniem i utratą walorów turystyczno-krajobrazowych.

W ramach wspólnej polityki rolnej w EWG zwrócono również uwagę na takie problemy jak: spadający poziom dochodów rolniczych, nadwyżki produktów rolnych, wyludnianie się rejonów upośledzonych. Aby je rozwiązać proponowano zwrócenie większej uwagi na pozaprodukcyjne funkcje ob-

szarów wiejskich, stosowano dopłaty rekompensujące utracone dochody dla rolników, którzy zgodzą się odłogować część gruntów [3], utrzymywano gwarantowane ceny minimalne. Zwracano również uwagę na to, aby odchodzący z rolnictwa z powodu zbyt niskich dochodów uzyskiwanych w gospodarstwie mogli znaleźć miejsca pracy poza rolnictwem.

Polityka państw EWG względem odłogów była dwojaka. Z jednej strony próbowano zapobiegać rozszerzaniu się ich w rejonach gdzie groziło to wyludnieniem, poprzez celowe subwencje dla rolnictwa i jego otoczenia. Z drugiej zaś strony stymulowano odłogowanie gruntów poprzez stosowanie dopłat do gruntów wyłączanych z produkcji. Takie postępowanie wynika z posiadania znacznych nadwyżek żywności. Bardziej opłaca się bowiem rekompensować rolnikom utracone w ten sposób dochody niż ponosić koszty przechowywania i strat nadwyżek żywności.

W Polsce dotychczas problem odłogów nie znajdował się w sferze zainteresowania polityki rolnej. W pewnym stopniu przeciwdziałano ich powstawaniu przez wyłączenie z opodatkowania gleb klasy VI, a ostatnio także klasy V, a zatem ziemi o najniższej jakości. Można było się również ubiegać o zwolnienie z podatku rolnego ziemi lepszej jakości. Poza tym pojawiały się opinie o celowości dotowania przez państwo infrastruktury gmin o niskiej jakości gleb oraz zalesiania gleb najgorszych [6].

WYNIKI BADAŃ

1. CHARAKTERYSTYKA GMIN

Przedmiotem badań był stan odłogów w trzech wybranych gminach oraz rozpoznanie przyczyn ich powstawania. Do badań wybrano trzy gminy: Kamienica Polska w woj. częstochowskim, Kartuzy w woj. gdańskim oraz Dąbrowice w woj. płockim. Kryterium wyboru były warunki produkcji rolniczej w poszczególnych gminach, możliwości zatrudnienia poza rolnictwem oraz średnia powierzchnia gospodarstwa.

Gmina Kartuzy leży na Wysoczyźnie Kaszubskiej o urozmaiconej rzeźbie terenu, w odległości 50 km od Gdańska. Jej mieszkańcy mieli możliwości znalezienia pracy w 16-tysięcznym mieście Kartuzy. Gmina Dąbrowice położona jest w rejonie rolniczym, i dlatego praktycznie nie było możliwości znalezienia pracy poza rolnictwem z powodu w ogóle małego rynku pracy w tym rejonie. Gmina Kamienica Polska położona jest 15 km na południe od Częstochowy, w niedużej odległości od przemysłowych rejonów Górnego Śląska, istniały więc tam duże możliwości zatrudnienia poza rolnictwem.

Podstawowe informacje dotyczące badanych gmin przedstawia tabela 1.

W badaniach zajmowano się tylko odłogami na gruntach ornych, gdyż nie ma jasnego określenia odłogu użytków zielonych. Do odłogów zaliczano pola,

Tabela 1

Charakterystyka gmin			
Wyszczególnienie	Dąbrowice	Kamienica Polska	Kartuzy
Powierzchnia ogólna (ha)	4594	6682	20528
Użytki rolne (ha)	4328	4053	8295
Grunty orne (ha)	4223	2782	5728
Lasy (ha)	19	2090	9171
Łąki (ha)	15	886	1260
Pastwiska (ha)	42	351	1278
Nieużytki (ha)	15	35	444
Liczba gospodarstw	580	1380	1147
Średnia powierzchnia gospodarstwa	6,78	2,6	7,2
Wskaźnik bonitacji gleb	1,11	0,81	0,76
Wskaźnik bonitacji rolniczej przestrzeni produkcyjnej	81,4	55,5	45,1
Liczba ludności:			
wiejskiej	2736	5400	12410
miejskiej	—	—	16327
Odsetek ludności rolniczej dwuzawodowej	20	20	30–35
Powierzchnia UR na jeden ciągnik (ha)	13,3	15,0	17,0
Poziom nawożenia (kg NPK/ha)	156	68	133
Obsada zwierząt na 100 ha UR:			
bydło	44	68	43
trzoda	116	154	130
Poziom plonów (q/ha):			
zboża	41	25	23
ziemniaki	210	160	180

Źródło: Dane z gmin za rok 1991, [8, 5].

które nie były uprawiane i obsiewane ponad jeden rok. Dane w terenie zbierano w maju i czerwcu 1992 r., w okresie gdy wszystkie zasiewy powinny być już zakończone. Pierwszym etapem badań była lustracja pól w każdej z gmin. Pozwoliła ona na ustalenie lokalizacji działek odłogowanych. Etapem następnym było poznanie rolników utrzymujących odłogi i przeprowadzenie z nimi wywiadu. Uzyskano informacje o wieku gospodarza, obszarze gospodarstwa, wielkości odłogu, oddaleniu odłogowanej działki, klasie gleb odłogowanych oraz o przyczynie odłogowania. Rolników dobierano tak, aby uzyskać informacje z ok. 10% gospodarstw posiadających odłogi w każdej wsi w badanych gminach.

Zebrane materiały badano według statystyki tabelarycznej. Określono zależności między udziałem odłogów w gospodarstwie a jakością gleb, wiekiem rolnika, wielkością gospodarstwa, oddaleniem działki odłogowanej. Zbadano również przyczyny powstawania odłogów i określono te, które występowały najczęściej. Dokonano także kalkulacji kosztów i dochodów dla uprawy żyta na glebach różnych klas i przy różnych wariantach korzystania z usług.

2. ODŁOGI W GOSPODARSTWACH WEDŁUG GMIN

Udział odłogów w gospodarstwach odłogujących ziemię był następujący: Dąbrowice 0,1%, Kartuzy 19%, Kamienica Polska 23%.

W gminie Dąbrowice, posiadającej dobrej jakości gleby, położonej w rejonie rolniczym znaleziono tylko trzy gospodarstwa utrzymujące odłogi. W gminach, gdzie jakość gleb jest niska, odłogów było tym więcej, im większa była możliwość znalezienia pracy poza rolnictwem i obszarowo mniejsze gospodarstwa.

Udział odłogów w powierzchni gospodarstw mniejszych był wyższy niż dużych. Wiele gospodarstw w grupie od 1 do 2 ha było odłogowane w całości. W gminie Kartuzy, w której występują stosunkowo duże gospodarstwa, udział odłogów wraz ze zwiększaniem obszaru gospodarstwa wyraźnie wzrastał. Większe możliwości znalezienia pracy poza rolnictwem w gminie Kamienica, przy przewadze małych gospodarstw, powodowały, że w pierwszej grupie gospodarstw (1–2 ha) udział odłogów był wyższy (tab. 2).

T a b e l a 2

Udział odłogów w grupach obszarowych gospodarstw w badanych gminach

Grupy obszarowe	Udział odłogów w % powierzchni gospodarstwa		
	ogółem	Kartuzy	Kamienica Polska
1– 2 ha	74,0	50,5	81,1
2– 5	39,5	36,5	41,5
5–12	18,6	26,2	11,2
Powyżej 12	13,0	15,8	5,0

Ź r ó d ł o: Badania własne.

Bez uprawy najczęściej pozostawiano gleby najslabsze, to jest klas V i VI (88,5% odłogów), rzadziej gleby średniej jakości, klasy IVa i IVb (11,5% odłogów). Na ziemiach najlepszych, klasy I, II i III, nie stwierdzono żadnych odłogów, nawet w gminie, gdzie takie ziemie są w przewadze. Rolnicy decydując się na odłogowanie ziemi przede wszystkim zaprzestawali uprawiać gleby najslabsze, przynoszące najmniej korzyści gospodarstwu lub wręcz powodujące obniżenie dochodu.

Jakość gleb odłogowanych była niższa od średniej w gminach. W Dąbrowicach wskaźnik bonitacji gleb ogółem wynosił 1,11, zaś wskaźnik bonitacji odłogów 0,83, w Kartuzach odpowiednio 0,76 i 0,69, a w Kamienicy Polskiej 0,81 i 0,71.

Wiek rolnika prowadzącego gospodarstwo tylko w niewielkim stopniu wiązał się ze skalą odłogowania ziemi. Istotne różnice zaobserwowano tylko w przedziałach wiekowych do 40 lat. Rolnicy młodszy częściej decydowali się na odłogowanie ziemi jeżeli mogli znaleźć nierolnicze źródło dochodów lub też starali się prowadzić gospodarstwa jak najlepiej, nie pozostawiając ziemi odłogiem. Starsi, być może bardziej przywiązani do swojego gospodarstwa, odłogowali ziemię o wiele rzadziej. Widoczne były znaczne różnice między

Tabela 3

Zależność udziału odlogów od wieku rolnika

Wiek rolnika	Odlogi w % powierzchni gospodarstwa		
	ogółem	Kartuzy	Kamienica Polska
20–30	17,8	2,9	62,9
30–40	21,0	18,0	30,2
40–50	16,5	17,3	16,2
50–60	29,0	38,0	17,0
Powyżej 60	16,4	15,5	22,0

Źródło: Badania własne.

gminami (tab. 3). Badania nie wykazały zróżnicowania wielkości gospodarstw w zależności od wieku rolnika.

W gminie z przewagą małych gospodarstw większość odlogowanych pól znajdowała się w pobliżu siedlisk, natomiast tam gdzie gospodarstwa były duże odlogowano działki znacznie od nich oddalone. W przypadku odlogowania większych powierzchni (powyżej 1 ha) stanowiły one całe gospodarstwa lub działki bardzo oddalone od gospodarstwa.

Udział odlogów w powierzchni ogólnej gospodarstw był najwyższy przy oddaleniu działki nie przekraczającym 2 km. Zaobserwowano pewne różnice między badanymi gminami wynikające z ich zróżnicowania pod względem wielkości gospodarstw oraz przeciętnej wielkości działek w gospodarstwach (tab. 4).

Tabela 4

Udział odlogów w powierzchni ogólnej gospodarstw w zależności od oddalenia działki

Odległość odlogowanej działki od siedliska (km)	Kartuzy	Kamienica Polska
	Średnia powierzchnia gospodarstwa (ha)	
Do 1	9,8	3,4
1–2	7,1	4,2
2–3	12,4	6,5
Powyżej 3	22,8	11,3
	Udział odlogów (%)	
Do 1	16,4	36,8
1–2	31,4	19,5
2–3	15,0	17,8
3–4	12,0	6,2
	Średnia powierzchnia działki odlogowanej	
Do 1	1,7	1,2
1–2	2,2	0,8
2–3	1,8	1,2
Powyżej 3	3,1	0,7

Źródło: Badania własne.

3. PRZYCZYNY ODŁOGOWANIA GRUNTÓW W OPINII ROLNIKÓW

Głównymi przyczynami odłogowania podawanymi przez rolników były: praca poza gospodarstwem, niska jakość gleb, drogie usługi dla rolnictwa, oddalenie odłogowanej działki, niekorzystna rzeźba terenu oraz chęć przeznaczania pola pod zalesienie (tab. 5). Pozostałe mniej ważne przyczyny odłogowania podawane przez rolników, jak: brak następcy, wiek rolnika i inne, były powodem powstania niewielkich tylko ilości odłogów. Suma odsetek przekracza 100% ponieważ wielu rolników podawało więcej niż jedną przyczynę pozostawienia ziemi odłogiem.

T a b e l a 5

Przyczyny odłogowania w gminach (%)

Przyczyny	Częstość podawania przyczyn w gminach	
	Kartuzy	Kamienica Polska
Praca poza rolnictwem	46	61
Jakość gleb	43	36
Drogie usługi	16	39
Oddalenie działki	19	27
Rzeźba terenu	35	5
Zalesienie	14	13

Źródło: Badania własne.

4. OPLACALNOŚĆ UPRAW NA GLEBACH NISKIEJ I ŚREDNIEJ JAKOŚCI

Przyczyny odłogowania są złożone. Ważny jest aspekt ekonomiczny odłogowania. Przygotowano więc kalkulację opłacalności produkcji żyta na glebach różnych klas. Chodziło o uzyskanie odpowiedzi na pytanie: na ile racjonalnie postępują rolnicy odłogując ziemię danej jakości.

Wykonane obliczenia pozwalają na stwierdzenie, że uprawa żyta na glebach klasy IV, V, VI, przy wykorzystaniu tylko maszyn własnych (wariant I), jest opłacalna. Jeżeli zbioru dokonujemy wynajętym kombajnem

T a b e l a 6

Dochody z 1 ha uprawy żyta na różnych klasach gleb i przy różnych wariantach korzystania z usług

Klasa gleby	Warianty		
	I	II	III
	dochód bezpośredni w tys. zł		
IV	2114	1645	-455
V	1767	1432	-585
VI	617	283	-1735

Źródło: Obliczenia własne.

(wariant II), wówczas uprawa tej rośliny na klasie VI jest opłacalna tylko w przypadku gdy mamy pewność uzyskania założonego plonu. Jeżeli założymy, że rolnik nie ma własnych maszyn i korzysta wyłącznie z usług (wariant III), wówczas produkcja żyta nie jest opłacalna na glebie żadnej z klas, które rozpatrujemy (tab. 6). Graniczną — zerową opłacalność można by uzyskać przy plonie 3,7 t/ha na klasie IV i przy plonie 3,3 t/ha na klasach V i VI. Przy przyjętych plonach i stałych cenach środków produkcji opłacalność taką można też uzyskać przy cenie żyta 129 tys. zł/dt na klasie IV, 173 tys. zł/dt na klasie V i 211 tys. zł/dt na klasie VI gleb.

WNIOSKI

1. Wzrasta powierzchnia ziemi odłogowanej w rolnictwie Polski. Pojawianie się odłogów jest związane z wielkością gospodarstw i jakością gleb. Szczególnie wyraźne jest występowanie odłogów w gospodarstwach o mniejszej powierzchni i posiadających gleby niskiej jakości.

2. Istnieje współzmiennność między możliwością uzyskania miejsca pracy poza rolnictwem a skalą zjawiska odłogowania ziemi. W gminach z większym rynkiem pracy zjawisko odłogowania ziemi jest powszechniejsze niż w gminach z niedoborem miejsc pracy poza rolnictwem. Zauważono również związek między wiekiem rolnika a udziałem odłogów w jego gospodarstwie. Rolnicy młodzi częściej zdecydowali się na wyłączenie ziemi z uprawy.

3. Przyczyny odłogowania są wielorakie. Za najistotniejsze badani rolnicy uznali: pracę poza rolnictwem, jakość gleb, drogie usługi dla rolnictwa i duże oddalenie działki od siedliska.

4. Istotną przyczyną odłogowania gleb słabych jest niska opłacalność produkcji, szczególnie w gospodarstwach korzystających z usług. Jak wynika z przeprowadzonych obliczeń, dla uzyskania przez nie rentownej produkcji na glebach słabych konieczne jest osiąganie plonów znacznie wyższych od przeciętnie osiąganych w kraju. Aby uniknąć strat w produkcji w warunkach ekonomicznych z 1992 r. należało osiągnąć plon minimum 3,7 t żyta z ha na klasie IV i 3,3 t/ha na klasach V i VI.

LITERATURA

1. Budzyński F.: Doświadczenia krajów zachodnioeuropejskich w oddziaływaniu na rolnicze użytkowanie ziemi w regionach upośledzonych pod względem warunków do rozwoju rolnictwa (maszynopis), Warszawa 1989.
2. Szemberg A.: Przemiany agrarne w okresie 1985—1989. Zagadnienia Ekonomiki Rolnej, 1991, nr 3.
3. Szot E.: Pierwsza potęga w Europie. Rzeczpospolita, 1992, nr 248.
4. Szot E.: Dwuzawodowość w rolnictwie. Rzeczpospolita, 1993, nr 83.
5. Witek T. i zespół: Warunki produkcji rolniczej w Polsce. IUNG Puławy 1981.

6. Wojtaszek Z.: Ekspertyza — Gospodarka rejonów rolniczych z przewagą gleb nisko-urodzajnych. PAN. AN 1990.
7. „Prognozy CUP”: Boss Rolnictwo, 1993, nr 163.
8. „Informacja o działalności Oddziałów Terenowych AWRSP za okres do 28.02.1993”. Materiał powielony. Warszawa 16.03.1993.

Ludwik Wicki

THE STATE AND REASONS FOR FALLOW LAND IN INDIVIDUAL FARMSTEADS (AN EXAMPLE OF THREE COUNTIES)

S u m m a r y

The transformation of Polish agriculture compels farmers to embark upon undertakings which would permit the retention of profitability. One of such operations is to allow land to lie fallow. The dimension of this phenomenon depends on the conditions of farming, the quality of the soil, the size of the farmstead, the absorbency of the labour market, as well as the level of industrialization and urbanization.

Fallow land comprises from 0.1, to 23 per cent, depending on the given county. In the opinion of farmers, the most frequent reasons for the elimination of land from agrarian production are: the availability of employment outside agriculture, the low quality of soil, costly services and a large distance of the land from the homestead. Equally important is the economic aspect of fallow land, especially in the case of lighter soil. In order to avoid production losses, farmers would have to achieve yields that would considerably exceed the biological productivity of such soil.

Людвик Вижки

СОСТОЯНИЕ И ПРИЧИНЫ ЗАЛЕЖИ ЗЕМЕЛЬ В ЕДИНОЛИЧНЫХ ХОЗЯЙСТВАХ (НА ПРИМЕРЕ ТРЕХ ГМИН)

Р е з ю м е

Преобразование польской экономики заставляет крестьян предпринимать действия, позволяющие им сохранить рентабельность хозяйства. Одним из них является оставление залежей. Размеры этого явления зависят от условий хозяйствования, качества почвы, размеров хозяйства, емкости рынка рабочей силы, уровня индустриализации и урбанизации.

Отмечено, что доля залежей колеблется от 0,1 до 23% в зависимости от положения гмины. Наиболее частыми причинами невозделывания земли, по мнению крестьян, являются: возможность работы вне сельского хозяйства, низкое качество почвы, дороговизна сельскохозяйственных услуг и большое расстояние от дома до поля. Существенным является также экономический аспект залежей, особенно по отношению к легким почвам. Чтобы избежать производственных потерь следовало бы получать урожай, значительно превышающий биологическую продуктивность этих почв.